

MERRE TART A GLOBALIZÁCIÓ?

BAYER JÓZSEF

Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet, Budapest

Beérkezett: 2022. augusztus 28., elfogadva: 2022. október 13.

Az írás a globalizáció fogalmát, történeti és jelen fejlődési irányait tárgyalja. Bemutatja az ipari forradalom nyomán felgyorsuló fejlődését, megtorpanását a világháborúk időszakában, és a háború utáni fellendülését. A mai globalizációt a technológiai változások, a neoliberális politikai fordulat és a digitális forradalom összefüggésében vizsgálja. Felvázolja a globalizációhoz való eltérő viszonyulásokat, az általa előidézett társadalmi konfliktusokra való reagálás alapján. A 2008–2009-es pénzügyi világválság, a Covid-járvány és a fenyegető klímaválság a globalizáció lassulásához vezet. A globalizáció korekciójára irányuló politikai nyomás és a 4. ipari forradalom technológiai változásai a deglobalizáció új hullámát vetítik előre. A globalizáció azonban folytatódik a digitális térben, és az új regionalizmus is megőrzi a globalizációs folyamat vívmányait.

Kulcsszavak: globalizáció, gazdasági integráció, digitális forradalom, globalizációs narratívák, 4. ipari forradalom, deglobalizáció

The study deals with the notion and history of globalization and its contemporary development and direction. The author presents its acceleration due to the industrial revolution, its blocking during the interwar period between 1914 and 1945, and its new upswing after the war. He discusses the contemporary tide of globalization in context of the technological changes, the political decisions of the neoliberal era and the digital revolution. He describes the different narratives of globalization on ground of reactions to the social conflicts caused by the globalization process. After the 2008/2009 global financial crisis and the global epidemic of Covid-19 as well as the global climate crisis, a slowing set in. Due to demands and political pressure for course correction, as well as by new technologies of the 4th industrial revolution, the prospect of deglobalization emerges. However, globalization continues in the digital realm, and the new regionalism preserves the achievements of the globalization process.

Keywords: globalization, economic integration, digital revolution, globalization narratives, global threats, 4th industrial revolution, deglobalization

Levelező szerző: Bayer József, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: bayerj46@gmail.com

„Korunk fő kérdése a globalizáció.”

Joseph Stiglitz

A globalizáció fogalma a múlt század hetvenes éveitől kezdve terjedt el széles körben, a tudományos irodalomban és a sajtóban egyaránt. Sokan úgy vélhették, hogy ez talán csak múló divat már ismert jelenségek új elnevezésére. Ahogy Goethe *Faustjában* mondja Mefisztofelész: „ha hiányzik egy fogalom, könnyen ugrik egy szó oda”. De a globalizáció nem üres szó, korunk lényeges vonását ragadja meg. Immár könyvtárnyi irodalma van, és mivel iránya politikai viták középpontjába került, a publicisztikának is tartós napi témája lett.

A globalizáció komplex társadalmi folyamat, melyet röviden úgy jellemezhetünk, mint az egyre intenzívebb kölcsönös kapcsolatok és függőségek világméretű hálózatának kialakulását, melynek során a gazdasági, a társadalmi és kulturális rendszerek földrajzi és politikai határai háttérbe szorulnak, és az emberekben tudatosan is ez a változás (Waters 1995). A globalizáció erőteljes szimbóluma a felkelő Föld látképe a Holdról. A felszínén a világrúbról tekintve nem látszanak országhatárok – a „kék bolygó” az élet bölcsője és az emberiség közös hazája.

A globalizációt gazdaságilag a transznacionális vállalatok globális terjeszkedése hajtja előre a szabadkereskedelem, a korlátlan tőke- és pénzforgalom alapján. Az áruk és szolgáltatások, az eszmék és emberek mozgása elé mind kevesebb akadály hárul. (Bár a munkaerő mozgásának korlátozása a migrációval szembeni ellenállás miatt jelentős marad.) Másrészt, az informatikai és technológiai forradalom olcsóvá és hatékonyvá is teszi és innovációival segíti a globális gazdaság szerveződését. Az új információs és kommunikációs hálózatok, az internet és a globális média hatására az emberek megértik, hogy sorsuk összekapcsolódik, és hogy életükre mind nagyobb befolyással vannak tőlük távoli történések.

A globalizáció komplex folyamatát megragadó definíciók rendszerint annak egyes elemeit emelik ki – leggyakrabban a gazdasági vonatkozásokat. A World Economic Forum szerint „a globalizáció a piacok, a kereskedelem és a beruházások integrációja, melyben a termékek és szolgáltatások áramlását a nemzetek között kevés akadály korlátozza. Van kulturális eleme is, mivel eszméket és tradíciókat is cserélnek és asszimilálnak.” A *Financial Times* egy cikke így definiálja a fogalmat: „A globalizáció egy olyan folyamat, melynek során a kereskedelem, a kommunikáció, a bevándorlás és a szállítás globális hálózata révén integrálják a nemzeti és regionális gazdaságokat, társadalmakat és kultúrákat.” Az *Economist* még kurtábban fogalmaz: „A javak, a tőke és a munka mozgásának globális integrációja.” (Idézetek forrása: Hammes 2019: 174.)

Az ilyen kurta definíciók megragadják a globalizáció gazdasági alapját, de közel sem merítik ki a fogalmat. A globalizáció mélyreható változást idéz elő a politikában, a társadalmi és kulturális élet egészében, melyeket más társadalomkutatók hangsúlyoznak. A globalizációt olyan folyamatként jellemzik, melynek során sok társadalmi kapcsolat viszonylag függetlenné válik a területi kötöttségektől, úgyhogy az emberek növekvő mértékben egy egységes világ terében élik az életüket. A területen kívüliség vagy feletti-ség ily módon fontos ismérve a globalizációnak, ennyiben meghaladja a pusztán „nemzetköziség” fogalmát. David Held szerint a globalizáció átalakítja a társadalmi kapcsolatok és tranzakciók térbeli szerveződését, és a hatalom struktúráit is (Held–McGrew 2002,

2010). Manuel Castells a hálózati társadalom kialakulásáról szóló nagy munkájában kiemeli a globalizáció kulturális dimenzióját. Felfogásában a globalizáció az *áramlások tere; az „időtlen időben”* – a kommunikáció révén lehetővé tett kvázi egyidejűségben – zajló tranzakciók során a pénz, tőke, javak és szolgáltatások, emberek és eszmék szakadatlan mozgása újjászervezi a gazdasági és hatalmi viszonyok egészét. Eközben kiemelten hangsúlyozza a digitális forradalomnak a kultúrára és politikára gyakorolt hatásait. (Castells 1998, magyar kiadás 2007).

A globalizáció megértése a folyamat összetettsége miatt több társadalomtudományi diszciplína együttműködését igényli. A ténye nem tagadható, hiszen nem valahol távol, a fejünk felett történik, hanem rajtunk megy végbe. Aktív résztvevői vagyunk, nemcsak elszenvedői. Elég körülnézni használati tárgyaink, viseletünk eredete, vásárlási vagy akár kulturális szokásaink háza táján, hogy meggyőződünk arról, mennyire benne vagyunk a globális áramlásban. Még a globalizáció elszánt ellenzői is azokat a tárgyakat és kommunikációs csatornákat használják, amelyek e folyamat során jöttek létre. Emellett a digitális forradalom áthatja életünket – megváltoztatja szokásainkat, a politikai kommunikációt, a tájékozódás, az ismeretszerzés és oktatás lehetőségeit, amellett, hogy átszervezi a modern gazdaságot.

Napjaink globalizációja egy hosszú történeti folyamat utolsó fázisának tekinthető. Újdonságát egy tudós kollégám azzal vélte cáfolni, hogy elénekelt néhány pentaton dalamat, ezzel bizonyítva a globalizáció folyamatos jelenlétét, miután a kulturális kölcsönhatások évezredekken át érvényesültek. Igaza is volt, meg nem is; filozófiai magaslatról a globalizáció csakugyan egyidős az emberiséggel, hiszen a homo sapiens, amióta több hullámban kirajzott Afrikából, eljutott a legtávolabbi földrészekre, mintegy birtokába vette a glóbuszt. Ennek során lokális társadalmakat és kultúrákat, önálló civilizációkat hozott létre, amelyek között léteztek kulturális és társadalmi kölcsönhatások, nem beszélve a technikai találmányok átvételéről. Történeti szakaszolása nézőpont kérdése, van, aki hét (Sachs 2020), mások négy szakaszát különböztetik meg (Yi–Park 2021). Parag Khanna az i. e. III. évezredtől keltezi a globalizációt, amikor a mezopotámiai birodalmak kereskedni kezdtek egymással, Egyiptommal és Indiával is (Khanna 2019). Ismert történet a selyemúton zajló kereskedelem Európa és Ázsia (Kína) között, kevésbé ismert, de létezett a kelet-afrikai és dél-ázsiai országok közötti kereskedelem (vö. Böröcz 2008). A globalizáció ilyen korábbi nekiiramodásai azonban egyrészt lokális vagy regionális jellegűek voltak, és a kereskedelem is viszonylag szűk volumenű volt; a szállítás nehézségei miatt a különösen értékes luxusjavak cseréjére korlátozódott. Hatalmi változások, birodalmak felbomlása, háborúk vagy járványok pedig rendszerint meg is szakították a folyamatot. A globalizáció hullámaint mindmáig árnyékként kísérik a deglobalizáció időszakai.

A mai globalizációt azonban minden történelmi előzményétől megkülönbözteti a gazdasági, pénzügyi és társadalmi-kulturális tranzakciók elképesztő kiterjedtsége, növekvő volumene és páratlan sebessége (Held–McGrew 2002: *passim*). Ennek a folyamatnak az exponenciális fejlődése történetileg a nagy földrajzi felfedezésekkel, a kolonizációval és a kapitalista gazdaság, a világkerkedelem és világgpiac fokozatos kiépülésével indult meg a 15. század óta. Bár sok visszaesés kísérte, amíg a mai kifejlett szakaszába ért, minden új szakasz építhetett az előző eredményeire.

A globalizációnak a legnagyobb lökést kétségtelenül az ipari forradalom kialakulása adta, ezt tartják a mai értelemben vett globalizáció első nagy korszakának. Az 1820 és

1914 közötti időszakban a gőzgép feltalálásával a mind olcsóbbá váló gőzhajózás, a vasúti szállítás, valamint a távíró felfedezése óriási fellendülést hozott a világkereskedelemben és a nemzetközi érintkezésben. Beindult a gazdasági növekedés motorja a korábbi lokális gazdaságok stagnálásával szemben, és kisebb-nagyobb megszakításokkal azóta is tart. (Vö. *Baldwin 2016.*) Az első világháború megszakította ezt a dinamikus fejlődést, a vámhatárok, a nemzeti bezárkózás és autarkia időszakát hozta el, mely az 1929–33-as gazdasági világválságba és végül a II. világháborúba torkollott.

A globalizáció második felívelése a háború utáni időszakban kezdődik, amikor az amerikai gazdasági és katonai hegemonia mellett a Bretton Woods-i pénzügyi rendszer, az IMF, a Világbank és később a GATT kereteiben a világkereskedelem újra növekedésnek indult. A globalizáció új időszakát már előkészítették a két világháború közötti technológiai változások, főként az elektromosság és a robbanómotorok feltalálása, felhasználása a tömegtermelés, a szállítás és közlekedés, valamint a távközlés terén. Az 1973-as olajszokk és az azt követő recesszió nyomán ugyan újra megtorpant a fejlődés, de a neoliberális gazdaságpolitikai fordulat – melyet a *reaganomics* és a *thatcherizmus* térnyerésével azonosítunk –, valamint a digitális (információtechnológiai, ICT) forradalom ismét hatalmas lendületet adott a globalizációnak. Az ún. „washingtoni konszenzus” a tőke és a pénzforgalom, a javak és szolgáltatások, az emberek és eszmék szabad áramlását helyezte középpontba. A dereguláció, privatizáció, az alacsony adók és a jóléti szolgáltatások megkurtítása vagy visszavétele voltak a fő jelszavai. A fejlődésükhöz külföldi beruházásokra szoruló fejlődő országok sorra megnyitották határaikat a transznacionális tőke terjeszkedése előtt. A szovjet rendszer összeomlása és az 1995-ben létrehozott WTO szabadkereskedelmi egyezményei is hozzájárultak a globalizáció „aranykorának” nyitányához. A transznacionális társaságok a gazdasági hatékonyság és költségtakarékosság szempontjait követve, beruházásaikat és termelésüket az olcsó bérű országokba helyezték ki, világméretű termelési és értékesítési láncokat hozva létre. A digitális forradalom lehetővé tette az azonnali pénzügyi tranzakciókat, az információs hálózatok pedig új vállalatirányítási és logisztikai megoldásokat eredményeztek. A transznacionális korporációk (TNC) kihasználták az olcsó helyi munkaerőhöz, anyagi és energiaforrásokhoz való hozzáférést, és a nagyobb piacokból eredő méretgazdaságosság előnyeit. Kiiktatták a nagyon összetett áruk (például a sok alkatrészből álló autók és hasonló termékek) gyártásának drága készletezését is, miután a résztermékek beszállítói „pont időben” juttatták el azokat a végtermék összeszereléséhez.

A nemzetközi munkamegosztásból és specializációból eredő nagyobb termelékenység, a technológiai és tudástraszfer előnyei mind olcsóbbá és tömegesebbé tették a termelést és az áruk terítését a regionális és globális piacokon. A konténeres szállítás logisztikai innovációja végképp minimálisra csökkentette a szállítási költségeket. Ezek az újítások a fejlődő országok egész sorát, többek között Kínát és Indiát is bekapcsolták a globalizáció folyamatába, aminek eredményeként jelentősen csökkent a mélyszegénységben élők száma, és nagyarányú városiasodás indult meg, milliók költöztek a mezőgazdasági vidékekről a nagyvárosi ipari központokba. A nagyobb árubőség és a feldolgozóipar globális hálózataiba való bekapcsolódás százmilliók életét változtatta meg. A fejlett és a fejlődő világ gazdasága ezáltal a korábbi mély megosztottságból a konvergencia irányába mozdult el. (*Baldwin 2016.*) Parag Khanna a magyarul is megjelent *Konnektográfia* c. könyvében a fentiek alapján joggal állapította meg, hogy a

globalizált világban az egyes országokat több minden köti össze, mint ami elválasztja egymástól.

A globalizáció azonban nemcsak a gazdasági rendszert hatja át, hanem a politikai hatalom térszerkezetét és a politikai folyamatokat is. Kevesen gondolnak arra, hogy már a nemzetállamok léte és nemzetközi elismerése az ENSZ-ben is a globalizáció terméke. Univerzálissá tette az eredetileg Nyugat-Európában kialakult ún. veszfáliai állammodellt, a területi állam és a szuverenitás politikai és jogi konstrukcióját, kiterjesztve azt a korábban gyarmati státusú államokra és más civilizációk tradicionális államformáira is. A globalizáció hatására ugyan változik a szuverenitás tartalma, de korántsem szűnik meg. A transznacionális vállalatok igénylik a szuverén és legitím kormányzat által garantált jogbiztonságot, amely nélkül nem tudnak működni. A nemzeti kormányok pedig mintegy brókerként egyeztetnek a helyi és a globális érdekek között, mivel szükségük van a külföldi beruházásokra a gazdasági fejlődéshez. A globális problémákkal együtt nő a kormányzati és nem kormányzati nemzetközi szervezetek száma is, amelyek folyamatos egyeztetésekre kényszerülnek a közös új szabályok alkufolyamataiban. (Vö. Bayer 2021.)

De a kultúra és a kommunikáció terén is hatalmas változásokat idéz elő a globalizáció. Az internet fejlődése alig harminc éves, a számítógépek információfeldolgozó kapacitása azóta is elképesztő iramban fejlődik. Három évtizeddel ezelőtt aligha gondolták, hogy rövidesen több milliárd ember okostelefont hord majd a zsebében, az újságok és könyvek az internetre költöznek, és hogy a digitális képkötés olyan szintre fejlődik, hogy mindenki képes lesz a mobiljával jó fényképeket és videókat csinálni. (Steve Jobs persze megmondta...) Az a tény, hogy mind több embernek nyílik módja önálló, kreatív alkalmazásra és kulturális reprezentációra, nem beszélve az informálódás lehetőségéről, egész kultúránkat megváltoztatja. A globális médiacégek némelyike már csak platformot kínál a kulturális tartalmak létrehozására és megosztására. Az interaktív oktatás számára is radikálisan új lehetőségek nyílnak meg, mindazon problémák ellenére, amelyek a szűretlen és ellenőrizetlen információk dömpingjéből adódnak. Az internet a kultúra számára olyan univerzális technológia lett, mint az ipar számára az elektromosság, és a „felhőben” tárolt és onnan bármikor lehívható digitális tartalmak áradata egy új kulturális korszak alapjait teremti meg.

A politikai mozgalmak és új közösségek szervezése előtt is új lehetőségeket nyit meg ez a fejlődés. Kezdetben sok reményt fűztek a „digitális demokrácia” utópiájához, ma viszont a közösségi médiának a demokráciát veszélyeztető hatásáról folynak viták.

A globalizáció gyors terjedésének azonban nemcsak előnyei, hanem árnyoldalai is vannak. A hozzá való viszonyulás pedig nagyon eltér aszerint, hogy miként érint országokat, társadalmi osztályokat vagy rétegeket – gazdagítja vagy elszegényíti, felemeli vagy megfosztja őket a munkájuktól, megélhetésüktől, fenyegetve életminőségüket és hagyományos kulturális vagy politikai identitásukat.

A. Roberts és N. Lamp (2021) a globalizáció eltérő fogadtatását elemző művükben a globalizáció hatféle olvasatát különböztetik meg. Az első a globalizációt támogató *liberális narratíva*, mely szerint a gazdasági liberalizáció, jó kormányzással és a joguralommal összekapcsolva, mindenkinek a javára válik, mert jólétet és békét teremt. A globális kereskedelemmel és együttműködéssel a gazdasági növekedés árja mindenkit megemeli; „ha nagyobb lesz a közös torta, az elosztás kérdése másodlagos”. A komparatív előnyök minden gazdaság javát szolgálják. Milliárdnyi ember kiemelkedése a mélyszegénységéből

végül is nem csekélység, még ha a gazdagság elosztása vitatható is. A fő tézis szerint a szabadpiac a gazdasági növekedés legfőbb motorja – a protekcionizmus csak háborúhoz és nélkülözéshez vezet. Az Európai Unió létrejötté és egységes belső piaca is bizonyíték erre, és az EU méltán kapta meg az elmúlt években a Nobel-békedíjat. Meglehet, egyesek rosszabbul járnak – ám azoknak, akik elvesztik a munkájukat, segíteni lehet, hogy tanulással átképezzék magukat magasabb szintű foglalkozásokra. Tony Blair egyenesen azt nyilatkozta: „Hallom, egyesek azt mondják, álljunk meg és vitassuk meg a globalizációt [...] Vitakozhatunk arról is, hogy vajon az ősz kövesse-e a nyarat.” (Idézi Roberts –Lamp 2021: 45.) A „harmadik utas” szociáldemokrácia ethosza ez: a globalizáció kvázi természeti erőként hat, nem lehet kitérni előle. A politika csak annyit tehet, hogy jobb oktatásra, erősebb szociális hálóra és aktív munkaerőpiaci politikára törekszik, és akkor minden rendben lesz. A versenyképességet kell növelni – mindenki kapjon esélyt arra, hogy megküzdhessen a jobb pozícióba jutásért. A legfőbb érv, hogy minden más alternatíva csak rosszabb lenne, a neoliberais indítatású globalizáció az egyedüli helyes irány. A legtöbb, amit tehetünk, hogy segítünk a veszteseknek alkalmazkodni az új kihívásokhoz.

A globalizáció negatív hatásaitól sújtott emberek persze mindezt egészen másként élik meg. Főleg a 2008-as globális pénzügyi válság óta egyre erősebb a tiltakozás a politikai baloldalon és a populista jobboldalon egyaránt a globalizáció egyenlőtlenségeket növelő hatásaival szemben. A *globalizáció baloldali kritikája* rámutat, hogy a javak elosztása mélységesen igazságtalan; például az amerikai jövedelmi statisztikák szerint a munkásosztály jövedelmei a múlt század hetvenes éveitől stagnálnak, miközben a globalizáció hatalmas nyereségét egy tulajdonosi és menedzser osztály fölözi le. A vagyoni egyenlőtlenség mértéke akkora, hogy a leggazdagabb 1% vagyona felér az alsó 99% összes vagyonával, és a 100 leggazdagabb ember birtokolja a jövedelmek felét.

De nemcsak a globalizáció nagyobb termelékenységéből eredő haszon igazságtalan elosztása a probléma. Az egész demokratikus politikai gépezet is csak bunda (rigged); a Wall Street pénzügyi hatalmasságai manipulálják a játékszabályokat, és a gazdag elit befolyásolja a politikai hatalom döntéseit. Példa erre a 2018-as pénzügyi válság, amelyben közpénzekből kisegítették a bankokat, de nem az adósságcspapdába keveredett embereket. „A globalizáció árja nem mindenki csónakját, hanem csak a gazdagok yachtjait emeli” – szól az ítélet. A globalizáció igazi haszonélvezője egy transznacionális elit, amelyik helyzetét kihasználva kerüli az adózást, offshore bankokba menekíti a pénzét, gátolja a munkások szakszervezeti szerveződését, a megélhetésre sem elegendő béreket fizet, miközben nem fordít elég pénzt az oktatásra és továbbképzésre, az egészségügyre és más közszolgáltatásokra.

A *jobboldali populista olvasat* hasonló sérelmekből táplálkozik, de nem az osztályellentétekben keresi a bajok okát, hanem a forrásokat elszívó fejlődő országokban, a bevándorlóknak, a kozmopolita liberálisokban és kisebbségi csoportokban. Az olcsó bérű országokba áttelepített iparágak egész térségek lepusztulásához vezettek a fejlettebbekben – ellehetlenítve a „rozsdadóezet” munkásait és alkalmazottait, és velük együtt a szolgáltatásban dolgozókat is. Ez táplálta azt a populista lázadást, amely Trump elnökségéhez vezetett, és amelynek hullámai az európai politikában is erősödnek. A globális konkurencia nemcsak munkájukat vette el, hanem fenyegeti életmódjukat, kulturális önazonosságukat és önbecsülésüket is, ami dühödte reakciókat vált ki. „A munkásosztály a paradicsomba megy” jóléti társadalmából „a munkásosztály pokolra száll” szomorú-

játéka lett. A düh könnyen mozgósítható a politikai demokrácia ellen. Szemére vetik a liberális politikai elitnek, hogy nem védi meg őket a külső konkurenciától és az idegen kultúrájú bevándorlók beözönlésétől.

A változások egy része elkerülhetetlen volt és régóta zajlik, amennyiben a poszt-indusztriális társadalomban egyre csökken az ipari munkások aránya (az Egyesült Államokban ez ma 8%-ot tesz ki). De mivel a mai gyors változás egyetlen generáció életén belül zajlik le, szinte lehetetlen hozzá alkalmazkodni. Könnyű azt mondani, hogy „tanulj, költözz el, változz meg!” – de aki egész életét egy vasöntődében dolgozta végig, aligha tudja átképezni már magát informatikussá.

A rendszerváltáson átment Közép- és Kelet-Európában is az elmúlt három évtizedben millióknak kellett átélniük az üzembeszárásokat és munkaerejük villámgyors leértékelődését, közösségeik összetartó erejének válságát, mióta bekapcsolódtak az európai és globális kapitalista gazdaság vérkeringésébe. Nincs hova menekülni előre – a mobilitást is számos tényező gátolja, például a lakhatásnak a bérekhez mért aránytalanul magas ára, de a hely szeretete is, ahol felnőttek, életük javát leélték, és amihez ragaszkodnak. A perifériák reménytelen helyzetbe kerülnek, főleg, ha a mobilabb és képzetesebb fiatalok elvándorolnak. A globalizáció regionális közvetítőjeként az Európai Unió is erős szívó hatást gyakorol a munkaerőre; a hátramaradók fájdalmát legfeljebb a kivándorlók által hazautalt pénzek mérsékelhetik valamelyest (valamint a kapcsolattartás nagyobb lehetősége a digitális eszközök révén). Egyes országokban egyenesen drámai a helyzet (a hírek szerint az egykor kilencmilliós Bulgáriának mára hatmillió lakosa maradt).

Ilyen körülmények között könnyű dolguk akad a jobboldali populista politikusoknak, amikor a „globalista elit” ellen lázítanak a „patriotizmus” és „nemzeti szuverenitás” viselkedésével. Ez állt a Brexit hátterében, és ez áll a „Németország a németeké”, „Magyarország a magyaroké” típusú, mozgósító szlogenek mögött is. A globalizáció lehet, hogy szép és jó, de e meggyőződés szerint rossz irányba tart.

A globalizáció egy következő narratívája a *transznacionális társaságok* (TNC) túlhatalmát állítja kritikája középpontjába. Ezek némelyike nagyobb gazdasági erő képvisel, mint sok közepes nemzetgazdaság. Ezek az óriásvállalatok már elszakadnak azoktól az országoktól, amelyek talaján létrejöttek. Ha régen igaz volt, hogy „ami jó a General Motorsnak, az jó Amerikának is”, ez ma már nem feltétlenül van így, mivel a telephelyüket gyakran a legalacsonyabb adót szedő országokba helyezik át. A globalizáció fő problémája eszerint a TNC-k profitéhsége, a munkavállalói, a környezeti és a helyi érdekek semmibevétele. A külföldi beruházásaik során az egyes kormányoktól olyan feltételeket csikarnak ki, mint a jól kiépített infrastruktúra, minél kisebb adókulcs, minél alacsonyabb bérek, a rugalmas munkaidőkeret és a szakszervezeti szervezkedés tilalma; ugyanakkor a nemzetközi beruházási egyezmények jogi feltételeinek kialakítását is befolyásuk alatt tartják. Sűrűn visszaélnék monopolhelyzetükkkel, ami az egyre nagyobb vállalati méreteikből ered, és nem ritkán korrumpálják a helyi politikusokat számukra kedvező döntések elérése céljából. Ez ellen csak monopolelleses törvényekkel, nagyobb transzparencia megkövetelésével, a nagyvállalati felelősség érvényesítésével lehet védekezni, és csak a környezetvédelmi és fogyasztóvédelmi előírások, valamint egy globális vállalati minimáladó kikényszerítése képes féken tartani az ilyen törekvéseket.

A globalizáció *geoökonómiai narratívája* a gazdasági hatalmak vetélkedésének fényében értékeli és bírálja a globalizáció folyamatát. Abból indul ki, hogy ugyan minden ország nyerhet a gazdasági globalizáción, de az erőforrások és a technológia megszer-

zése fölötti nagyhatalmi rivalizálás jelentős biztonsági kockázatokat is magában rejt. Ez a küzdelem átrajzolja a világ térképét, új geopolitikai konfliktusokat eredményez, amelyek közül a legjelentősebb az USA és a felemelkedő Kína közötti vetélkedés. Ez új hidegháború kitérésével fenyeget, de más térségekben is mélyülő nemzetközi válságok és háborúk kitörését látjuk. Lokális háborúk ma is folynak, ám döntően fontos ezek eszkalációjának megakadályozása, miután a nukleáris fegyverek bevetése az egész emberi civilizációt eltörölheti a bolygónkon.

A *globális fenyegetettség narratívája* ezért is mind nagyobb szerepet kap a nemzetközi vitákban. A gazdasági válságok veszélyére példa a 2018-as Wall Street-i pénzügyi összeomlás, mely órák alatt átterjedt Európára is, sok tagállamot fizetési képzetlenséggel, államszökkel fenyegetve és tartós politikai válságot előidézve, amely Magyarországot is sújtotta. De még nagyobb horderejű az emberi tevékenység által előidézett globális felmelegedés. Emiatt az utolsó geológiai korszakot már *antropocén* korszaknak nevezték el. Az ipari forradalom óta egyre nő az üvegházhatású gázok kibocsátása a fosszilis energiahordozók (a szén, olaj és gáz) felhasználása során. A felmelegedés környezeti katasztrófákat (erdőtüzeket, súlyos aszályokat és vízhiányt, másfelől szuperviharokat és özönvízszzerű áradásokat) idéz elő a glóbusz sok térségében. A leglátványosabb hatása mégis a Covid-19-járvány gyors terjedésének volt. Az általa okozott lezárások (lockdown) jelzik annak veszélyét, hogy további hasonló járványok is fenyegetnek, ha a nemzetközi államközösség nem készül fel gyors megfékezésükre.

A Covid-járványra – mint az első globális hatókörű eseményre – az első reakció az ijedelem volt: az országok lezárták határaikat, hogy gátat vessenek a járvány gyors terjedésének. Megbénult a légi közlekedés, hatalmas konténerhajók vesztegeltek a kikötőkben, a globális ellátási láncokban súlyos zavarok álltak elő. Gyógyszerek, védőfelszerelések nem jutottak el rendeltetési helyükre, akár embargó, akár szállítási kapacitás hiánya miatt. Minden ország vezetői elsősorban a saját állampolgáraik védelmét akarták biztosítani. Sok üzem leállt, a kereskedelemben áruhiány fenyegetett. Bezárták az iskolákat, az oktatás és az otthonról történő munkavégzés (*home office*) általánossá vált mindenütt, ahol ez lehetséges volt. Mégis a globális együttműködés volt képes a vakcinák kutatásában és előállításában gyors eredményt elérni, aminek köszönhetően fékezni lehetett a járvány terjedését és enyhíteni a súlyosságát.

Ez azt bizonyítja, hogy az új globális veszedelmeken csak a tudás megosztásával, közös erőfeszítésekkel lehet úrrá lenni. A gazdasági hatékonyság mindent eluráló szempontja helyett válságálló (*resilient*) gazdasági és környezeti megoldásokat kell találni. Új közös globális szabályokat kell elfogadni, ha nem akarjuk kockára tenni az emberiség jövőjét. A globalizáció neves teoretikusa, Dani Rodrik közgazdász szerint a hatékonyság és profit érdekében folyó gáttalan versengés negatív összegű játszóját be kell fejezni, és ehelyett globális közjavakként kell elfogadtatni a közegészségügyet, az oktatást, a klímaváltozás megfékezését és a biodiverzitás fenntartását. Az egyes országok folytathassanak szuverén gazdaságpolitikát számukra fontos területeken; a szervezetlen, illegális bevándorlás helyett pedig megoldást kell találni a munkavállalók rendezett migrációjára. (Rodrik 2020.)

A globális gazdaság válságállóságához szükség van az önellátás képességére a kritikus fontosságú termékekből, mint például az élelmiszerek, gyógyszerek. A termelés biztonsága érdekében csökkenteni kell a túlzott koncentrációt, és diverzifikálni kell. A készletezés, raktározás bizonyos mértéke is elengedhetetlen, az e téren tanúsított túlzott

takarékosság kockázatos. A globális járványok megfékezésére pedig közös egészségügyi alapot és rendszabályokat kell létrehozni a WHO keretében, és tudomásul kell venni, hogy a kórokozók gyors terjedése miatt egyetlen ország sincs biztonságban, amíg mind-egyik nincs biztonságban.

A jelzett változtatások a globális kormányzás intézményeinek reformját is igénylik. Az IMF, a Világbank, a WTO J. Stiglitz szerint eddig inkább a neoliberais globalizáció „misszionáriusai” voltak, és azoknak a gazdasági hatalmaknak az érdekeit képviselték, akik delegálták őket. (India, Brazília és Kína törekvését a nagyobb részesedésre egylő-re gátolták.) Más nemzetközi rezsimek (az ENSZ egyes szakosított szervei, a WHO, a FAO vagy a Párizsi nemzetközi klímamegállapodás ellenőrző szervei, továbbá az OECD, a G7-ek és a G-20-ak) is fontos szerepet játszhatnak az új globális játékszabályok kialakításában.

Dani Rodrik a globalizáció ellentmondásos hatásait tárgyaló könyvében a globalizáció *trilemmájának* nevezte, hogy a demokrácia, a szuverenitás és a globalizáció hármából egyszerre csak kettő fér össze egymással. Egy teljesen globalizált világgazdaságban vagy a nemzetállam, vagy a demokrácia esik áldozatul. Ez nem szól a globalizáció ellen, csak a „hiperglobalizációt” tartja problematikusnak. Szerinte nem több, hanem okos (*smart*, értelmes) globalizációra van szükségünk (*Rodrik 2014: 313. skk.*). Ez teret engedne a nagyobb nemzeti önrendelkezésnek, nem sértené a demokráciát, és az országok csak a közös globális szabályok szükséges mértékében állapodnának meg. Ez a WTO szabályrendszerétől egy lazább, a korábbi GATT-egyezmények együtteséhez való visz-szatérést jelentene.

Rövid elnöksége alatt Donald Trump mennydörgött a globalizáció ellen: kilépett több nemzetközi megállapodásból (az iráni atomalku és a párizsi klímamegállapodás volt a legemlékezetesebb), leállította a csendes-óceáni kereskedelmi megállapodást (TPP), szigorú importvámokkal sújtotta a kínai árukat, diszkriminatív módon blokkolta a bevándorlást, és ígéretet tett arra, hogy visszahozza a feldolgozóipari gyártást az Egyesült Államok területére. (A Covid-járványt kamunak és kínai ármánynak tartva sokáig gátolta a hatékony védekezést is, ami közel egymillió amerikai állampolgár életébe került.) Lépései nem éppen az „értelmes globalizáció” irányába mutattak, viszont előre vetítették a *deglobalizáció* árnyékát.

A globalizációt azonban nem lehet teljesen visszavenni – Rodrik szerint, ha a fejlett országok le akarnák állítani, a fejlődő országok fogják azt tovább vinni. Mégis várhatóan változni fog a globalizáció üteme. Már a 2008–2009-es pénzügyi válság idején sokan „slowbalizációról” (a globalizáció lassulásáról) értekeztek, de a világkereskedelem akkor viszonylag hamar visszanyerte egyensúlyát. Ugyanakkor részben hatalmi-politikai érdekek nyomására, részben egy új technológiai váltás (a 4. ipari forradalom) hatására sokan egy új deglobalizációs hullámra fogadnak.

Ahogy a globális integráció létrejöttéhez nemcsak a technológiai haladásra és a profit ösztönzésére volt szükség, hanem szuverén államok által meghozott politikai döntésekre is, úgy ma is politikai döntések és technológiai változások fékezhetik a globalizációt. A fejlett országokban nő a politikai nyomás a globalizáció korrekciójára. A kapitalista gazdaság „teremtő rombolása” a technológiai váltások időszakában régen is okozott társadalmi megrázkódtatásokat és válságokat, de a különbség az, hogy az érintettek ma szavazati joggal rendelkeznek, és képesek nagyobb befolyást gyakorolni a döntéshozókra.

A most kibontakozó „negyedik ipari forradalom” ugyancsak a deglobalizáció irányába hathat. Egy sor olyan technológiai újítás konvergenciáján alapul, mint a biotechnika, a nanotechnológia, a mesterséges intelligencia, a robotika és automatizálás gyors fejlődése, a 3D nyomtatás és az anyagtudományok vívmányai. Mindezek alkalmazása drámaian csökkenti az olcsó munkabér költségelőnyeit, és befolyásolja az egyes nemzetgazdaságok versenyképességét. Az automatizált gyártósorok és a robotok (és *kobotok: cooperative robots*) termelésbe való beállításával a feldolgozóipar sok ága visszatérhet a fejlett országokba, közelebb a fogyasztói piacokhoz, ami a regionális integrációkat erősíti a globális integráció rovására. Szingapúr, Dél-Korea, Németország és Japán gazdasága épít a leginkább robotokra a termelésben, a legtöbb robotot ugyanakkor Kína vásárolja fel és állítja be (felkészülve a munkaerőhiányra a népességszökkenés miatt). A fejlődő országokba máris kevesebb FDI (külföldi közvetlen beruházás) érkezik, mint korábban.

De az új technológiák átrendezik az egész gyártási folyamatot, az élelmiszertermeléstől az energiagazdálkodáson át a fogyasztói cikkek tömegtermeléséig. A megújuló energiák és azok tárolása lokális technológiák, ami szintén a deglobalizációt erősíti. A mesterséges intelligencia alkalmazása, a fizikai és szellemi rutinmunkák kiiktatása az automatizálás révén kritikus hatással lesz a foglalkoztatásra és a képzésre. De az új technológiák a hadviselés és biztonságpolitika terén is kihívásokat támasztanak. Míg a nukleáris fegyverek globális „Armageddon”-t idéztek fel, a kisebb és olcsóbb „okos” fegyverek új generációja (mint például a drónok) drámaian növelik a támadók sebezhetőségét és ezáltal a gyengébb államok és küzdő felek védelmi képességeit. (Vö. *Hammes 2019: Chapter 5*.)

Miközben az alacsony bérű munkára épülő feldolgozóipari láncok háttérbe szorulnak, a tudásintenzív szolgáltatások és a magasan képzett munkák iránti igény egyre nő. Mind több gazdasági aktivitás szerveződik eleve digitális platformokon. A Covid-járványnak is köszönhetően sokan fogékonyabbá váltak az új technológia használatára. A home office, a zoom-videokonferenciák, a *distance learning* (távoktatás) révén máris akaratlan részesei vagyunk a 4. ipari forradalomnak. Megváltoznak a vásárlási és fizetési szokásaink; a munka, tanulás és továbbképzés, egészségügy, az utazásszervezés és szórakozás minden szintjén igénybe vesszük a digitális forradalom vívmányait. Az *online shopping* elterjedése tette a leggazdagabb céggé az Amazont és leggazdagabb emberré annak vezetőjét. A digitális szolgáltatásokat nyújtó cégek váltak a világ vezető gazdasági vállalataivá. Amikor az egyének és cégek online működnek, a nemzeti határok jelentősége tovább csökken. Az eszmék áramlását megkönnyíti az internetes összekapcsolódás és a növekvő digitális adatforgalom. A globalizálódás dinamikája és iránya tehát várhatóan módosulni fog, elért vívmányai azonban megmaradnak és ösztönzően hatnak a további fejlődésre.

IRODALOM

- BALDWIN, R. (2016) *The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization*. Cambridge (MA), The Belknap Press of Harvard UP.
- BAYER J. (2021) *Felbolydult világ. Tanulmányok a globalizációról*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- BECK, U. (2005) *Mi a globalizáció?* Szeged, Belvedere.
- BÖRÖCZ J. (2008) *Az EU és a világ. Kritikai elemzés*. Budapest, Kalligram Könyvkiadó.

- CASTELLS, M. (1996, 1998) *The Information Age. Economy. Society and Culture. I–III.* Oxford, Malden (MA), Blackwell. 1996–1998. (Magyarul: *Az információ kora I–III.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2005–2007.)
- GIDDENS, A. (2005) *Elszabadult világ. Hogy alakítja át életünket a globalizáció?* 2. kiad. Budapest, Napvilág Kiadó.
- HAMMES, T. X. (2019) *Deglobalization and International Security.* Amherst, New York, Cambria Press.
- HELD, D. & MCGREW, A. (2002) *The Global Transformation Reader. An introduction to the Globalization Debate.* 2nd ed. Cambridge, Polity Press.
- HELD, D. & MCGREW, A. (2010) *Globalization/Anti-Globalization. Beyond the Great Divide.* 2nd. ed. Cambridge, Polity Press.
- KHANNA, P. (2019) *Konnektográfia. (Orig: Connectivity.) A globális civilizáció jövőjének feltérképezése.* Budapest, HVG Könyvek.
- KHANNA, P. (2020) *The Future is Asian.* New York, Simon and Schuster.
- O'MEARA, P., MEHLINGER, H. D. & KRAIN, M. (2000) *Globalization and the Challenges of a New Century. A reader.* Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press.
- ROBERTS, A. & LAMP, N. (2021) *Six Faces of Globalization. Who Wins, who Loses, and Why It Matters.* Cambridge (MA) – London, Harvard University Press.
- RODRIK, D. (2011) *A globalizáció paradoxona. A demokrácia és a világgazdaság jövője.* Budapest, Corvina Kiadó.
- RODRIK, D. (2020) Globalization after Covid-19.: My plan for a rewired planet. *Prospect Magazin*, Jun. 20.
- SACHS, J. (2020) *The Ages of Globalization.* New York, Columbia University Press.
- SCHOLTE, J. A. (2005) *Globalization. A Critical Introduction.* 2nd ed. Revised and Updated. London, Palgrave, MacMillan.
- STIGLITZ, J. (2003) *A globalizáció és visszasságai.* Budapest, Napvilág Kiadó.
- SZENTES T. ÉS MUNKAKÖZÖSSÉGE (2000). *Fejlődés, versenyképesség, globalizáció.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- WATERS, M. (1995) *Globalization.* London – New York, Routledge.
- YI, H. & PARK, D. (2021) *Post-Covid Asia: Deglobalization, Fourth Industrial Revolution and Sustainable Development.* Singapore, World Scientific Publishing, Co.

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)